

ПАРАМЕТРИ ВИРАЗНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДІАЛЕКТНОГО МОВЛЕННЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (50)

УДК 811.161.2'342'28

DOI:10.24144/2663-6840/2023.2(50).56–61

Верби́ч Н. Параметри виразності українського діалектного мовлення; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. Сучасні діалектологічні студії спрямовані на опис говірок на підставі характеристики не окремих мовних рис (фонетичних, морфологічних, синтаксичних, лексичних та ін.), а комплексного дослідження діалектних текстів. Одне з правил методології діалектологічного аналізу – брати до уваги інформативні, виразні, образні оповіді. Виразність визначають як комунікативну якість усного мовлення, яка здатна привертати увагу, викликати інтерес до висловлюваного, впливати на емоції та почуття мовців. Одна з найголовніших ознак діалектного тексту – його реалізація в момент говоріння. А отже, визначальною для діалектної оповіді стає її звукова форма. При цьому головним засобом виразності звукового мовлення є інтонація. Інтонація – сукупність звукових мовних засобів, завдяки яким передається смисловий, емоційно-експресивний і модальний характер фрази, комунікативне значення та ситуативна зумовленість, стилістичне забарвлення тексту, індивідуальність виражальних прийомів мовця. Інтонація забезпечує структурну цілісність висловлення, є засобом розрізнення його комунікативних типів (спонукання, питання, оклик, розповідь), виділяє найбільш вагомий з погляду змісту слова і фрагменти, визначає мовленнєві характеристики оповідача й ситуації спілкування, формує емоційне та стилістичне забарвлення текстів тощо. Мета нашого дослідження – описати інтонаційні засоби виразності діалектної оповіді. Джерельну базу формують власні записи автора, а також аудіозаписи з Українського діалектного фонофонду Інституту української мови НАН України. Під час слухового та інструментального аналізу було визначено особливості інтонаційної організації діалектної оповіді. З'ясовано роль просодії в реалізації категорії виразності. Схарактеризовано такі параметри, як гучність, фразовий наголос, темп мовлення, паузальне членування тексту. Зауважено, що всі ці параметри беруть участь у формуванні категорії виразності усного тексту.

Ключові слова: діалектний текст, виразність, інтонація, гучність, фразовий наголос, темп, пауза.

Постановка проблеми. Останні два десятиліття фокус діалектологічних досліджень змістився з аналізу різнорівневих мовних рис на характеристику діалектної оповіді, або діалектного тексту, як репрезентанта цілісного уявлення про говірку. Діалектний текст, за визначенням А.О. Колесникова, це «реальна форма існування мови, найреальніша з усіх можливих» [Колесников 2012, с. 241], І.Р. Романина наголошує, що це «динамічна одиниця, що має ознаки зв'язності і цілісності, які виявляються в інформаційному, структурному та комунікативному аспектах» [Романина 2010, с. 230].

Однією з найголовніших ознак діалектного тексту є його реалізація в момент говоріння. А отже, визначальною для діалектної оповіді стає її звукова форма. Відомо, що більшу частину свого життя (до 75 %) людина витрачає на різні види спілкування. Нині все частіше зауважують, про витіснення живого спілкування комунікацією за допомогою різних видів електронних пристроїв. Однак у будь-якому разі актуальною лишається теза про те, що значний відсоток інформації люди отримують за допомогою двох каналів – зорового (спостерігаючи за навколишнім світом) і звукового (спілкуючись один із одним). При цьому для діалектологів найважливішим завданням лишається аналіз саме звукової реалізації усного мовлення представників різних говірок.

Аналіз досліджень. Базовим поняттям для методології експедиційних досліджень та однією з підстав вибору діалектного тексту для аналізу є його виразність як комунікативна якість усного мовлення, яка здатна привертати увагу, викликати

інтерес до висловлюваного, впливати на емоції та почуття мовців [Коломієць 2015, с. 22].

Виразність усного мовлення як складник культури мови зазвичай аналізують у межах стилістики, риторики, культури мовлення, сфері публічної комунікації. Головні аспекти виразного мовлення – його експресивна насиченість та образність. Експресивність – «властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови» [Українська мова 2007, с. 170]. Експресія – та комунікативна ознака мовлення, за допомогою якої мовець, з одного боку, передає своє ставлення до повідомлення та до адресата, а з другого, – дає змогу вплинути на свідомість і емоції слухача, підтримати його інтерес і увагу до повідомлення.

Образність мовлення як внутрішню змістову категорію забезпечують різні мовні засоби; вона виявляється як художня виразність тексту чи як художність мовлення. Експресія діалектного мовлення, закодована в його звуковій формі, пов'язана з лінгвальними (інтонація) та паралінгвальними (міміка, жести) засобами. Цей тип виразності можемо кваліфікувати як мовленнєву, емоційно-експресивну, інтонаційну виразність.

Головним засобом виразності звукового мовлення є інтонація, яка, на думку психолінгвістів, відповідає за 40 % загального обсягу інформації в усному повідомленні. Інтонація – це сукупність звукових мовних засобів, завдяки яким передають смисловий, емоційно-експресивний і модальний

характер фрази, комунікативне значення та ситуативну зумовленість, стилістичне забарвлення тексту, індивідуальність виражальних прийомів мовця [Українська мова 2007, с. 235]. Інтонація є одним із найважливіших засобів мовленнєвої експресії, оскільки відтворює взаємозв'язок контекстуально-ситуативної інформації та прагматичної орієнтації висловлення, пов'язана з розрізненням актуальних і фонових знань у конкретних умовах спілкування, з передаванням суб'єктивно-модальних значень.

Інтонація виконує низку функцій, серед яких: 1) комунікативна – реалізація комунікативних типів висловлення, формування синтаксичних категорій (розповідна, питальна, спонукальна інтонації; інтонації переліку, підрядності, протиставлення, звертання тощо);

2) конструктивна – сегментні одиниці мовлення за допомогою різних інтонаційних засобів формують висловлення;

3) структурно-організаційна – об'єднання речень на рівні тексту з подальшим членуванням мовленнєвого потоку на синтагми;

4) контекстуальна – виражена в смисловому членуванні тексту;

5) логічна – пов'язана з актуальним членуванням речення: виокремлення даного (відомого) і нового (невідомого);

6) видільна – за допомогою інтонації мовець за ступенем важливості й інформативності виокремлює відрізки тексту стосовно його головної ідеї;

7) стилетвірна – інтонація співвідносить висловлення із текстами певного жанру та стилю;

8) прагматична – виконує функцію впливу на слухача;

9) модальна – зумовлена вираженням ставлення мовця до повідомлення; наданням висловленню додаткових відтінків (ствердження, заперечення, сумнів, упевненість, можливість чи неможливість);

10) емоційна – відповідає за вираження почуттів мовця (радість, гнів, подив, страх);

11) диференційна – пов'язана з позалінгвальними, зокрема соціально-територіальними, характеристиками мовців;

12) семантична – здатність інтонації бути маркером потенційної семантики тексту й текстових одиниць.

Таким чином, інтонація забезпечує структурну цілісність висловлення, є засобом розрізнення його комунікативних типів (спонукання, питання, оклик, розповідь), виділяє найбільш вагомий з погляду змісту слова і фрагменти, визначає мовленнєві характеристики оповідача й ситуації спілкування, формує емоційне та стилістичне забарвлення текстів тощо.

Мета статті, завдання. Метою дослідження є опис інтонаційних засобів виразності діалектної оповіді. Серед завдань – схарактеризувати такі провідні параметри, як темп, паузація, наголос, гучність та ін.

Методи та методика дослідження. Матеріал дослідження – діалектні тексти представників різних українських говірок. Використано як власні

записи, так і матеріали Українського діалектного фонотипу Інституту української мови НАН України. Висновки ґрунтуються на описі результатів слухового та інструментального аналізу, що передбачено особливостями методики експериментально-фонетичного дослідження (див. докл. [Багмут 1977; Вербич 2012]).

Виклад основного матеріалу. Виразність і комунікативна ефективність усного, зокрема й діалектного, мовлення пов'язані з такими інтонаційними параметрами, як сила (інтенсивність голосу), висота тону (мелодика), темп і тембр мовлення, паузи, фразовий і логічний наголос, ритміка.

Однією з важливих ознак виразності усного мовлення є його гучність, яку розуміють як суб'єктивне сприйняття сили звука. В експериментальній фонетиці під час аналізу зазвичай послуговуються трирівневою шкалою гучності: тихе – нормальне – голосне мовлення. Ці рівні мають відносний, суб'єктивний характер, їх співвідносять із середнім рівнем гучності, що властивий мовцеві в конкретній комунікативній ситуації.

Особливого значення гучність набуває в публічному мовленні. У курсах риторики прописано основні правила виголошення промов. Зокрема, відзначено, що виступаючи перед аудиторією, треба говорити голосно, виразно; тихе мовлення вважають недоліком публічного виступу. Якщо промовець хвилюється, відчуває страх перед слухачами, йому варто почати говорити голосніше, ніж зазвичай, сконцентруватися на чіткому вимовлянні звуків. Водночас дуже голосне мовлення, яке не змінюється за рівнем упродовж усієї промови, може бути сприйняте як авторитарне, а промовця, який так говорить, – як людину, що хоче нав'язати свою думку, не здатна або не бажає почути іншу точку зору.

У діалектних оповідях гучність начебто не має такого значення, як у публічному мовленні. Проте спостережено, що впевнені, готові до спілкування діалектоносій говорять голосніше, за скромних, боязких, незвичних до розмов із чужими. В одному з файлів із Українського діалектного фонотипу записано прохання експлоратора розповісти про своє життя жінка відмовляється, бо не знає, що говорити, і чи може вона, чи треба це робити. У діалозі тривалістю в пів хвилини є фрагменти, які майже неможливо розібрати, настільки тихо говорить інформантка. Але тут же до розмови приєднується ще один діалектоносій: до хати заходить батько, очевидно, не знаючи, що його донька розмовляє з експлоратором, і звертається до неї з проханням допомогти по господарству. Ця сама жінка чітко й голосно відповідає йому, пояснює, що в них гості, які бажають почути про їхнє традиційне життя. І далі точиться жвавий полілог, і голос цієї жінки (і щодо гучності вимовляння, і темпу мовлення) суттєво змінюється.

У виразному діалектному мовленні ступінь гучності не лишається анонімним, постійним. Спостерігаємо зміни висоти й сили голосу, зумовлені семантичними чинником. Найважливіші, найбільш значущі фрагменти повідомлення діалектоносій може виокремлювати, підвищуючи або знижуючи гучність. У такий спосіб сила голосу стає

ознакою виділення так званих ключових елементів оповіді. Установлено, що зміна гучності (зазвичай її збільшення) – другий після темпу мовлення найактивніший параметр виділення семантично вагомих сегментів – тематичних центрів усного тексту, що, з одного боку, мають особливе змістове навантаження, а з другого, реалізують дистантні зв'язки на рівні надфразних єдностей зокрема та всього монологічного тексту загалом.

Засобом привернення уваги до наступної інформації є голосніше вимовляння початкових слів висловлення. Навіть якщо фраза починається займенниками, прислівниками, сполучниками або дискурсивними маркерами, то вони позначені збільшенням сили голосу.

Безперечним чинником, що впливає на зміни гучності, є емоції. Діалектологи неодноразово помічали, як, захопившись розповіддю про щось важливе для себе, діалектоносії змінює гучність. Що емоційнішим, важливішим і значущим для самого інформанта є повідомлення, то частіше спостерігаємо підвищення гучності вимовляння.

Важливим параметром інтонації усного мовлення є наголос (ідеться не про словесний, а про фразовий, логічний, емфатичний наголос), за допомогою якого мовець зосереджує увагу на певних фрагментах повідомлення. У нейтральних текстах фразовий наголос виокремлює останнє повнозначне слово фрази. Ознака виразної діалектної оповіді – значний відсоток акцентно виокремлених слів (як повнозначних, так і службових, що не типово для підготовленого кодифікованого мовлення). В одному мовленнєвому блоці (синтагмі) може бути кілька ієрархічно організованих логічних центрів і емоційно виокремлених компонентів.

Ще один параметр інтонаційної виразності усного мовлення – його часова характеристика, яка найбільшою мірою пов'язана зі змістом висловленого. Темп – не просто швидкість вимовляння окремих складів, слів чи фраз. Це *семантично* значущий елемент тексту, за допомогою якого мовець насамперед розрізняє важливу / менш важливу інформацію. Крім цього, темп є маркером стилістичним (диференційоє типи усних висловлень), логіко-комунікативним (розрізняє комунікативні типи речення) та емоційно-модальним (відіграє важливу роль у передаванні емоційних станів мовця та експресії тексту).

Значною мірою на темп мовлення впливають індивідуальні особливості мовця: його темперамент, психічний стан, етнічна, гендерна належність. Швидкість вимовляння залежить також від внутрішніх і зовнішніх ознак мовленнєвого акту – його мети, комунікативних тактик і стратегій, типу та стилю звукового тексту, важливості чи не важливості повідомлення, обставин мовлення, наявності фонового, комунікативного шуму тощо.

Під час експериментально-фонетичних досліджень, аналізуючи швидкість вимовляння, фонетисти послуговуються шкалою темпу мовлення – триступеневою (швидкий, середній, повільний) або рідше – п'ятиступеневою (швидкий, пришвидшений, середній, уповільнений і повільний темп). Швидкість мовлення вимірюють кількістю звуків

або складів, вимовлених за одиницю часу. Зауважмо, що середній темп українського мовлення – 5,5 скл/с або, за іншими підрахунками, – 120–130 слів за хвилину. В українській діалектології поки що немає ґрунтовних розвідок, присвячених характеристиці говірок за мовленнєвим темпом. Водночас у літературі натрапляємо на твердження про відмінність західно- та східноукраїнських говірок за цим показником. Дослідники зауважують пришвидшений темп мовлення говірок південно-західного наріччя на відміну від повільнішого, розміреного в говірках південно-східного наріччя. О.С. Іщенко порівняв темп оповідей двох типових говірок східнословобожанського й гуцульського ареалів. Експериментально-фонетичний аналіз, справді, засвідчив відмінність показників середньоскладової тривалості – 6,3 скл/с в гуцульській говірці та 5,1 скл/с в східнословобожанській говірці [Іщенко 2017, с. 33]. Олександр Сергійович підсумував, що темп мовлення стає диференційною ознакою фонетичної системи гуцульського й східнословобожанського діалектів [Іщенко 2017, с. 36]. Проте, на нашу думку, на рівні сприйняття таке протиставлення малоінформативне. Адже обидва показники потрапляють до категорії *середнього* темпу українського мовлення, окресленого діапазоном від 4,5 до 6,5 скл/с. Таким чином, під час слухового аналізу протиставлення між темпом у 5,1 та 6,3 скл/с не буде очевидним. Імовірно, важливими у сприйнятті темпу й розрізненні говірок за цією ознакою стають інші чинники, зокрема наявність різних за типом і тривалістю пауз. Але остаточні висновки можливі лише після спеціального дослідження.

Порівняльний слуховий та експериментально-фонетичний аналіз діалектних текстів дає змогу встановити основні ознаки виразного говіркового мовлення на рівні темпорального оформлення. Виразні оповіді зазвичай середні за швидкістю, із семантично умотивованими змінами. Пришвидження вимовляння спостерігаємо на повторах, коментарях, відступах, прикладах, а вповільнення – на ключових фразах, висловленнях, що містять висновки, узагальнення тощо. Зміна темпу стає засобом утримання уваги експлоратора-співрозмовника, прийомом активізації уваги. За висновками слухового аналізу, дуже вповільнений темп позначений негативними оцінками: у таких текстах складно співвіднести головне й другорядне, з'ясувати, яка інформація, яка частина повідомлення містить основну думку. Пришвиджене мовлення виявилось більш привабливим для аудиторів, такі оповіді схарактеризовано як емоційні, експресивні.

При цьому дуже швидке мовлення, що спричиняє артикуляційне послаблення звуків, посилення невмотивованих асимілятивних явищ, редуцію голосних і приголосних, повного (нетипового) випадіння окремих звуків і складів, позначене негативними оцінками. Під час слухового аналізу визначено, що такі оповіді (або їх окремі сегменти) потребують надмірної уваги, що втомлює, і, як наслідок, не дає змоги адекватно зрозуміти і сприйняти думку.

Під час аналізу швидкості вимовляння діалектних оповідей, оцінених як виразні, встановлено протиставлення темпової варіативності фононих

і ключових (що містять важливу інформацію) сегментів тексту. Для фонові інформації характерні зміни темпу, зумовлені різним семантичним навантаженням окремих елементів тексту. Темп семантично значущих фраз значно, а іноді й різко, відрізняється від темпу сусідніх сегментів. Ідеться як про його пришвидшення, так і вповільнення, що, безперечно, є важливим прийомом привернення уваги до інформації.

Значущим параметром інтонаційної виразності є паузальне членування. Діалектний текст – один із різновидів спонтанного мовлення – особливої форми реалізації думки, специфічної та своєрідної. Закономірними виявами спонтанної оповіді, на відміну від кодифікованого писаного тексту, є фальш-старту, обмовки, самовиправлення, повтори, конструкції-кліше, дискурсивні маркери, вигук, значна кількість незавершених («обірваних») фраз, своєрідний порядок слів у фразі / синтагмі, неточності в узгодженні слів, коригування щойно висловленої думки, вагання під час пошуку потрібного слова та ін.

Структурування тексту в єдине ціле, правильне його створення й адекватне сприйняття можливе завдяки паузальному членуванню. Щоб проілюструвати цю тезу, варто порівняти одну й ту саму частину діалектної оповіді без пауз і з паузами: *А до шкóли ходи́ў дв'і кл'áси тóтка ше бу́ў вонá ѝе воу́е та Хавруно́ва ѝѝѝ ба́т'ко ѝа до не́го ходи́ў він ў́же старéн'ки́ бу́ў – А до шкóли / ходи́ў / дв'і кл'áси тóтка / ше бу́ў / вонá ѝе воу́е / та Хавруно́ва / ѝѝѝ / ба́т'ко / ѝа до не́го ходи́ў / він ў́же старéн'ки́ бу́ў /* (с. Борщів Львівського р-ну Львівської обл.);

а дошч л'е прóсто ѝак по за́казу іду́ом стéжса́чка нагл'áли стéжску дава́ї стéжска́йу куди́ завéде іду́ом іду́ом стéжска і іду́ом іду́ом праход́им і догада́лис' шо ми' ў́же на́шли' сва́йу даро́гу – а дошч л'е прóсто ѝак по за́казу / іду́ом / стéжса́чка / нагл'áли стéжску / дава́ї стéжска́йу / куди́ завéде / іду́ом / іду́ом стéжска / і іду́ом / іду́ом / праход́им і догада́лис' шо ми' ў́же на́шли' сва́йу даро́гу / (с. Гірськ Корюківського р-ну Чернігівської обл.).

Безперечно, не всі мовленнєві сегменти діалектної оповіді незрозумілі й складні для сприйняття. Синхронність і висока швидкість процесів кодування-декодування думки та її реалізації у формі висловлення під час спонтанного мовлення спонукає мовця до використання простіших конструкцій, спрощення синтаксису фрази, вживання коротших синтагм (чи мовленнєвих блоків), обмеження вибору вжитих елементів.

У будь-яких частинах тексту саме паузи дають змогу мовцеві відповідним чином структурувати усний текст, а слухачеві адекватно його сприймати.

Паузу визначають як мовчання: «акустично пауза – це відсутність звучання, фізіологічно – перерва в артикуляції органів мовлення» [Українська мова, 2007, с. 462]. Та пауза це не просто перерва у звучанні, а «компонент звукового сигналу, що, як і будь-який інший компонент плану вираження, є наслідком смислової функції мови» [Багмут 1985, с. 87], тобто виконує функцію членування мовлення й, крім цього, має семантичне й прагматичне навантаження.

Поява паузи в тексті залежить від різних чинників. Граматична або синтаксична пауза маркує закінчення процесу мовлення або конкретного його відрізка (синтагми, мовленнєвого блоку). Семантична або емпатична пауза пов'язана з увиразненням, підкресленням наступного фрагмента. Психологічна або емотивна пауза корелює з психологічними реакціями. Появу паузи можуть зумовити і власне фізіологічні причини – потреба вдихнути повітря (такі паузи виникають від втоми, задишки або можуть бути пов'язані з вадами мовлення, наприклад, заїканням). Паузи гезитації спричинені потребою правильно сформулювати думку, виправити помилки, вибрати доречне слово / конструкцію, відновити якість мовлення та ін.

Більшість пауз у діалектному мовленні – граматичні, вони виконують розділову функцію, відокремлюють одні синтаксичні одиниці від інших. Такі паузи семантично нейтральні, оскільки не маркують частини усного повідомлення семантично або стилістично. Місце граматичної паузи зумовлене: а) фонетично (залежить від довжини мовленнєвого сегмента); б) синтаксично (спричинене синтаксичною будовою фрази / синтагми); в) семантично (пов'язане із впливом змістового чинника на виокремлення певної групи слів). І в нейтральних, і в емоційних частинах текстів граматичних пауз найбільше. Проте спостережено певні закономірності їх функціонування. У нейтральних частинах переважають однотипні за кількістю компонентів синтагми, розділені відносно однаковими паузами¹: *ѝаг ў́же n'і́друслá /106/ i \e -1,0413 \ходи́ла ў́же ў́ колрóсп на робóту /136/ i-i \e-551 \вози́ли ѝакóз' доп'і́р на́ так ни вмѝу /323/ а то с к'ін'ми /362/ вес' час бу́лá /759/* (с. Грибовиця Володимирського р-ну Волинської обл.); *а ѝа ў́же ѝак /* робѝу /322/ то ѝа ў́же ў́з 'му /365/ та́ї поч'ѝшч'у /371/ та́ї потру́ /555/ ѝѝгó на \на-а \на тéри' /442/ так /* потру́ і закладу́ в ба́ноч'ку і засипáйу теплоу́ водо́у /340/ i /126/ і тréба шоб вонó ни пe"рик'и'сáло /592/ бо ў́но ѝак пe"рик'и'сле то ў́же тогди́ /216/ кѝ'сли́ б'іл'ше-е то /277/ ну це ў́же тréба /* по покуштува́ти то́ї росóл'к той ѝакѝй в'ін /260/ чут'-чут' áби вин:ѝў ў́же до́брий боришч' /668/* (с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл.).

Особливістю виразних діалектних оповідей є значна кількість семантичних пауз (або за іншими визначеннями – неграматичних, психологічних, видільних, емоційних, емпатичних). Вони стають засобом виокремлення найважливіших сегментів тексту. Такі паузи багатозначні, їхнє функціональне навантаження зумовлене як власне мовними чинниками (темою тексту, його лексико-граматичними особливостями), так і позамовними (індивідуальними рисами мовця, мовленнєвою ситуацією тощо). Часто в діалектних оповідах пауза поєднує функцію розділову та семантичну.

У виразних, емоційних діалектних оповідах спостерігаємо чергування різних за кількістю ком-

¹ Граматичну реальну паузу (з перервою у звучанні) позначаємо знаком /, у дужках за потреби додаємо її тривалість у мілісекундах; граматичну нереальну (без перерви у звучанні) – знаком /*; паузу вагання – знаком \.

понентів синтагм, розділених паузами як реальними (із перервою у звучанні), так і нереальними (виражені різкою зміною частоти основного тону, темпу, інтенсивності сигналу або стиком двох відносно самостійних за змістом словосполук без особливих акустичних показників [Щеплитис 1974, с. 67]). У прикладах нереальні паузи позначаємо відповідним знаком (*): *і йак'іс' полномóчини' /132/ такі' руск'і д'ат'ко /556/ дез' бáчиў /740/ мойé то́йе ўс'о /1,1104/ і кáже /920/ і пудійхали /1,3486/ а в'ін кáже /2,8174/ \и-332\ дóч'ічко /276/ давáй скі́ни*м мішо́к то́бі ши́єніці /535/ в кушч'і /1,8318/ а тод'і ш /* ке бóже ў к'ішén'у хто де ўз'аў /285/ то далі /* сус'іц'і два рóк'і т'урмі /797/ іа таг ўжé зл'акáлас'а /* іа таг ўо́г бóйáлас'а шо іа бóйáлас'а т'іни ўо́г /3,2710/ (с. Грибовиця Володимирського р-ну Волинської обл.).*

Розповідаючи про важливі або складні моменти свого життя, мовець ще раз переживає все, що з ним трапилося. Позитивні та негативні емоції спричиняють відповідне маркування мовлення, що виявляється в різноманітних емоційних реакціях мовців, зокрема, сміхові, плачі, зітханні, схлипуванні, покашлюванні тощо. Такі явища кваліфікують як невербальні (або паралінгвальні) паузи. У діалектній оповіді поява таких пауз залежить від різних чинників: теми розповіді, темпераменту мовця та його емоційного стану під час розмови, значущості спогадів для інформатора тощо. У текстах жінок зафіксовано більшу кількість різноманітних емоційних виявів (від щирого або іронічного сміху – до плачу), тоді як у чоловіків трапляються переважно паузи-покашлювання та паузи-хмикання (для вираження скептичного ставлення до висловленого, іронії, сумнівів тощо): *цеї /уз'аў да /кх/ при / таму́ сказа́ла ура́нц'і а таму́ шо с ким папéреду в аб'éd / (с. Радомка Корюківського р-ну Чернігівської обл.); ну шо дóч'ічко ўже б'іш пла́кати не будеш так / схлипуе/ йак воно́ мин'і памн'ётне (с. Грибовиця Володимирського р-ну Волинської обл.); по пра́вд'і вам це кáжу іа це не брéшу /сміється/ (с. Яворів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.).*

Типовою ознакою спонтанного мовлення є поява пауз вагання. У сфері публічної комунікації їх вважають одним із найбільших недоліків промов. Зазвичай, навчаючи виступати перед аудиторією, створювати ефективні, впливові виступи, наголошують на потребі уникати так званих явищ гезитації.

Цікавим виявився факт, що паузи гезитації або вагання стають однією з ознак емоційного, виразного діалектного мовлення. Наголосимо, що такі

паузи – закономірна ознака спонтанного тексту. Їх поява пов'язана з тим, що мовець через певні обставини не може відразу продовжити думку. Місце такої паузи у висловленні не прогнозоване. Пауза гезитації може допомогти мовцеві якнайточніше оформити й озвучити свої думки, виправити помилки, скоригувати думку або відображає коливання під час вибору можливих мовних засобів. Надмірна кількість пауз цього виду, особливо заповнених незначеннєвими мовленнєвими елементами – звуками нефонемного характеру ([e-e], [i-i], [y-y], [em], [mm]), порушує причинно-наслідкові зв'язки викладу думки, деформує інтонаційну організацію фрази, ускладнює сприйняття тексту та зумовлює його негативне сприйняття: *а с'іл' у нас по́йаві'лас'а |e| знайшлі́ л'уде |e| у |и| н'ід л'іса́ми /* н'ід го́рами /278/ де тичу́т |e| но́ри /* і т'і но́ри |e| ви /* значі́т омивáйт |e| омивáйт /* значі́т це так називáйтес'а /449/ с'іл' така́ |e| камн'анá /* а ў наз називáйт руб (с. Боршів Львівського р-ну Львівської обл.).*

У виразних діалектних оповідях явища гезитації не рідкісне явище. Однак їх варіантами часто є не фонаційно заповнені паузи вагання, а асемантичне (нефонемне) подовження голосного (рідше – приголосного) у пре- або постпозиції до паузи вагання; ненавмисний повтор слова або частини фрази (на відміну від повтору як стилістичного прийому); уживання метатекстових слів-коментарів, виражених дієсловами *знаєте; розумієте; може, бачили*; поява десемантизованих модальних та вставних слів, вказівних, присвійних, означальних займенників та вказівних займенникових прислівників – *от, ну, значить, так* тощо (див. докл. [Вербич 2017]). Зауважмо, що такі елементи, за висновками слухового аналізу, не деформують інтонаційну організацію фрази та не спричиняють негативне сприйняття повідомлення. Навпаки мовлення з такими паузами характеризує високий ступінь звернення до слухача.

Висновки. Описавши різні інтонаційні параметри діалектної оповіді (гучність, наголос, темп, паузи), констатуємо, що всі вони беруть участь у формуванні категорії виразності усного тексту. Важливо наголосити, що ніхто не вчить діалектоносіїв правилам і технікам мовлення. Однак експериментально-фонетичний аналіз їхніх оповідей дає змогу встановити основні ознаки виразного мовлення та на цій підставі сформулювати поради щодо інтонаційного оформлення публічних промов, які набувають все більшої ваги в сучасному інформаційному суспільстві.

Література

1. Багмут А.Й., Борисюк І.В., Олійник Г.П. Інтонація спонтанного мовлення. Київ: Наукова думка, 1985. 214 с.
2. Багмут А.Й., Борисюк І.В., Олійник Г.П., Плющ Н.П. Типологія інтонації мовлення. Київ: Наукова думка. 1977. 496 с.
3. Вербич Н.С. Інтонація переконування в публічному мовленні. Луцьк: Терен, 2011. 208 с.
4. Вербич Н.С. Явище гезитації в діалектному мовленні (на матеріалі говірок Чорнобильської зони). *Діалекти в синхронії та діахронії: Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоєкології*. Київ: КММ, 2017. С. 54–63.
5. Щенко О.С. Темп мовлення в гуцульському та східнословобожанському діалектах: експериментально-фонетичне дослідження. *Студії з діалектології. Матеріали і дослідження*. Київ, 2017. Вип. 1. С. 31–37.

6. Колесников А. Діалектний дискурс як об'єкт спостереження граматичної семантики. *Семантика мови і тексту*. Івано-Франківськ, 2012. С. 240–244.
7. Коломієць І.І. Основні лінгвостилістичні поняття і категорії: словник-довідник філолога. Умань: ВПЦ «Візаві», 2015. 202 с.
8. Романина І. Текст як джерело дослідження діалектного мовлення галичан і поліщуків. *Волинь – Житомирщина*. 2010. № 22(2). С. 229–234.
9. Українська мова. Енциклопедія. Вид. 3-тє. Київ: Українська енциклопедія, 2007. 856 с.
10. Цеплитис Л.К. Анализ речевой интонации. Рига: Зинатне, 1974. 137 с.

References

1. Bahmut A.Yo., Borysiuk I.V., Oliynyk H.P. (1985) Intonaciya spontannoho movlennia [Intonation of spontaneous speech]. Kyiv: Naukova dumka. 214 p. [in Ukrainian].
2. Bahmut A.Yo., Borysiuk I.V., Oliynyk H.P., Pliushch N.P. (1977) Typolohiya intonatsii movlennia [Typology of speech intonation]. Kyiv: Naukova dumka. 496 s. [in Ukrainian].
3. Verbych N.S. (2011) Intonatsiia perekonuvannia v publichnomu movlenni [Intonation of persuasion in public speech]. Lutsk: Teren. 208 s. [in Ukrainian].
4. Verbych N.S. (2017) Yavyshche hezytatsii v dialektnomu movlenni (na materiali hovirok Chornobylskoi zony) [The phenomenon of hesitancy in dialect speech (based on the material of Chernobyl zone speech)]. *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: Transformatsiia dialektного kontynuumu i problemy linhvoekolohii*. Kyiv: KMM. S. 54–63 [in Ukrainian].
5. Ishchenko O.S. (2017) Temp movlennia v hutsul'skomu ta skhidnoslobozhanskomu dialektakh: eksperymentalno-fonetychne doslidzhennia [Speech rate in Hutsul and East Slobozhan dialects: an experimental phonetic study]. *Studiyi z dialektologiyi. Materialy i doslidzhennia*. Kyiv. Vyp. 1. S. 31–37 [in Ukrainian].
6. Kolesnykov A. (2012) Dialektnyi dyskurs yak ob'iekt sposterezhennia hramatychnoi semantyky [Dialect discourse as an object of observation of grammatical semantics]. *Semantyka movy i tekstu*. Ivano-Frankivsk. S. 240–244 [in Ukrainian].
7. Kolomiets I.I. (2015) Osnovni linhvostylistychni poniattia i katehorii: slovnyk-dovidnyk filoloha [Basic linguistic-stylistic concepts and categories: dictionary-handbook of a philologist]. Uman: VPTs «Vizavi». 202 s. [in Ukrainian].
8. Romanyna I. (2010) Tekst yak dzherelo doslidzhennia dialektного movlennia halychan i polishchukiv [The text as a source of research on the dialectal speech of Galicians and Polischuks]. *Volyn – Zhytomyrshchyna*. № 22(2). S. 229–234 [in Ukrainian].
9. Ukrainska mova. Entsyklopediia (2007) [Ukrainian language. Encyclopedia]. Vyd. 3-tie. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia. 856 s. [in Ukrainian].
10. Tseplytys L.K. (1974) Analiz rechevoy intonatsii [Analysis of speech intonation]. Riga: Zynatne. 137 s. [in Russian].

EXPRESSIVENESS OF UKRAINIAN DIALECT SPEECH

Abstract. Modern dialectological studies are aimed at the description of dialects based on the analysis of not individual language features (phonetic, morphological, syntactic, lexical, etc.), but a comprehensive study of dialect texts. One of the rules of the methodology of dialectological studies is to analyze informative, expressive, figurative stories. Expressiveness is a communicative quality of oral speech that can attract attention, arouse interest in the message, influence the emotions and feelings of the speakers. One of the most important features of a dialect text is its realization at the moment of speaking. And therefore, its sound form becomes decisive for a dialect story. It should be stressed that intonation is the main means of expressiveness of sound speech. Intonation is a set of sound language means, they convey the semantic, emotional-expressive and modal nature of a phrase, communicative meaning and situational conditioning, stylistic coloring of the text, etc. Intonation ensures the structural integrity of the utterance, is a means of distinguishing its communicative types (incitement, question, exclamation), highlights the most important words and fragments from the point of view of content, determines the speech characteristics of the narrator and the communication situation, forms the emotional and stylistic coloring of the texts, etc. This paper intends to describe the intonation means of expressiveness of a dialect narrative. The study is based on the author's own recordings and audio recordings from the Ukrainian Dialect Phonofund of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine. The method of experimental phonetic research of oral speech was used. Peculiarities of the intonation organization of the dialect narration were determined on the basis of auditory and instrumental analysis. The role of prosody in the implementation of expressiveness category is clarified. Much attention is given to loudness, phrasal stress, pace of speech, pause. From these facts, one may conclude that all these parameters participate in the formation of the expressiveness category of the dialect text.

Keywords: dialect text, expressiveness, intonation, loudness, phrasal stress, tempo, pause.

© Вербич Н., 2023 р.

Наталія Вербич – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України; nataljaverbich@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-3373-6332>

Natalia Verbych – PhD in Philology, Senior Researcher at the Department of Dialectology, Institute of the Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine; nataljaverbich@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-3373-6332>